

Religie en geweld

Hans Achterhuis, vrijdag 22 september, vredesweek 2016, Bibliotheek

Over 'religie en geweld' schrijft Hans Achterhuis nu juist een boek, waarin hij met name het christendom en de islam bespreekt. Juist deze vergelijking geeft inzicht, zegt hij. Hans is filosoof en was verbonden aan de Universiteit van Twente.

Inleiding

Ik spreek als filosoof, soms ook als socioloog. Op de radio sprak ik met Buma (CDA) en Wilders over De Toqueville over twee zinnen uit zijn boek van 1380 pagina's: "Religies moeten zich houden aan de wetten van de staat. Ik heb de recht noch de wil om naar het bovennatuurlijke te zoeken." Ik schrijf op het niveau van de mens.

In het boek "Mijn leven" van Ivan Illich citeert deze paus Gregorius de Grote: "Corruptio optimi pessima est.": 'De corruptie van het beste (de monotheïstische religies) wordt het slechtste (namelijk geweld).' Denk aan het monnikendom ... dat de kruistochten predikten.

Nu noem ik een lastig begrip, namelijk 'over-determinering', een begrip van Freud. Hiermee is bedoeld dat je bij een analyse van – hier – het verschijnsel geweld in de gaten moet hebben dat er meerdere oorzaken kunnen zijn van hetzelfde gedrag. Hier: religieuze motieven en seculiere motieven beide.

De wortels van geweld

Deze zijn voor de mens moeilijk te vermijden; wees je er dus bewust van. Ik som deze op in mijn boek van 2008.

De doel-middel-relatie (1)

Dit zien we bij een groot – te groot, te absoluut doel. Staat daarbij de mens in de weg, wel, dan gebruiken we geweld.

- Generaal Dick Berlijn over Afghanistan: 'hier is wel 30 of 40 jaar (oorlog) voor nodig' – het doel is hier te groot.

- President Wilson over de Tweede Wereldoorlog: “Dit is de oorlog die aan alle oorlogen een eind gaat maken.” – een te groot doel.
- Het communisme: ‘Heil voor allen’ – een te groot doel.

De strijd om erkenning (2) ...

... van de eigen identiteit – opgepakt door Marx: wie in de weg staat, ruimen we weg.

Wij tegenover zij (3)

Dit roept op dat de een zich afzet tegen de ander; er treedt dehumanisering op.

Mimesis: gelijk zijn aan de ander (4)

Dit begrip wordt naar voren gebracht door René Gerard, historicus. Mimesis roept de ander nadoen op. Op zich OK, maar je kunt hier te ver in gaan door te willen hebben/zijn wat de ander heeft/is, wat vaak genoeg niet kan. Hierover gaan veel mythen; denk aan Kain en Abel, aan Romulus en Remus. Een gezonde hiërarchie kan dit tegengaan.

Moralisering (5)

Je kunt in de politiek wel aan moraal / moralisering doen, maar nooit absoluut. Machiavelli zei: “De politiek gaat niet over goed en kwaad, maar over meer of minde goed of kwaad.” Bush sprak over “Het absolute kwaad” en “De as van het kwaad”. Nu wordt er gezegd: ‘Assad moet weg!’ De vraag is dan: moet je het mindere kwaad toelaten om erger te voorkomen?

Een zondeboek benoemen (6)

Dit doen apen al, volgens apenkenner Frans de Waal. Bij spanningen en opstand kruipt de jongste aap alvast in een hoekje weg, want hij krijgt straks de schuld, weet hij al.

Religieus geweld

De Duitse filosoof en egyptoloog Assan zegt dat juist de drie monotheïstische godsdiensten het geweld hebben geïntroduceerd, al vanaf de Tien Geboden, getuige het eerste gebod waarin God geen andere goden naast zich duldt. Direct daarna al, toen Mozes de berg af kwam, was het volk een gouden kalf aan het vereren, dus dit gebod te overtreden: afgodendienaars! Die dag vielen er 3.000 doden ...

Er zijn drie vormen van religieus geweld die we kunnen zien in het jodendom, het christendom en de islam; in Athene met het polytheïsme aldaar waren deze vormen onbekend. Het zijn vormen van ontsporing van wat op zich goed is of kan zijn.

1. Het benoemen van afgodendienaars, ofwel het beweren dat er maar één absolute en exclusieve Waarheid en maar één idem idem God is.

2. Het martelaarschap dat zelfs gewenst is, als vorm van getuigenis [‘martelaar’ en ‘getuige’ zijn in het Arabisch hetzelfde woord – FG]. Daardoor kom je snel in het Paradijs. We zien dit al bij de Makkabeeën. We zien het overigens ook in het communisme en het nazisme: men is daar “gefallen voor De Staat”.
3. Overtuigen: bekeren of het zwaard. We zagen dit ook hier bij de Friezen en de Saksen toen Karel de Grote deze streken veroverde: de doop of de dood.

Nu wordt in het bijzonder de islam verboden met geweld, dat ook heftiger is. Toch zeggen de geschiedkundigen dat het christendom hier al mee begon. Het christendom is begonnen als een onderdrukte godsdienst, een godsdienst van verliezers, geweldloos, als ‘een genade van de geschiedenis’. Dit ging mis toen keizer Constantijn zich bekeerde en het christendom, in de vorm van het Roomse katholicisme, tot staatsgodsdienst uitriep. Hij zag namelijk graag eenheid van geloof in zijn rijk, vandaar. Dit leidde tot vervolging van de tot dan toe getolereerde of naast elkaar bestaande varianten van het Roomse katholicisme, zoals dat van de donatisten – en anderen.

Is het christendom althans begonnen als een godsdienst van verliezers, de islam is begonnen als een godsdienst van winnaars, dus van geweld, ondanks de uitspraak van Mohammed c.q. de Qur’an: “In de godsdienst is geen geweld”. Zelf werd hij naast profeet ook generaal.

De woedebank

Dit is een begrip van filosoof Peter Sloterdijk. Mensen droppen hun woede op een ‘bank’: je krijgt er rente voor en je kunt het altijd weer opnemen, er uit putten: ‘Toen en toen zijn we onderdrukt!’ Dan kun je weer boos worden. Ook onder de psalmen zijn er die woede, angst en een vraag om wraak verwoorden.

Een voorbeeld hiervan is het steeds weer memoreren en herdenken van de slag bij Kerbala. Deze vond plaats in de strijd om de opvolging van Mohammed. Ook na de dood van Jezus kregen de apostelen ruzie; eerst ging het om Jacobus, Jezus’ broer, later om Petrus en Paulus, wie er de opvolger was en dus de ware leer had. De vroege christenen wisten dit met woorden op te lossen, de moslims niet. Zij vervielen in een dogmatische machtsstrijd. Eén partij moet winnen en die heeft de absolute waarheid in pacht.

In de islam is die vroege strijd goed gedocumenteerd, in het christendom nauwelijks. De processen die je ziet zijn wel vrijwel dezelfde. Wel zijn de christenen er toen uit gekomen, de moslims nooit: de “Partij van Ali” = de sjiiëten contra de Sunnieten, tot op heden zijn ze rivalen.

Iets preciezer over het vroege christendom

Na de dood van Jezus werd zijn broer “de eerste kalief (plaatsvervanger)”. Deze werd gedood en opgevolgd door ene Simon, en zo verder, tot in vier geslachten. Ja, Jezus had broers en zussen, hetgeen toen al vraagtekens zette bij de maagdelijkheid van Maria, waarover dus getwist werd. Gaandeweg kwamen de joden (het heil is voor de inwoners van Judea) tegenover Paulus te staan (het heil is voor allen, ook voor de heidenen). Paulus vluchtte naar Pella en kwam uiteindelijk uit in Rome, waar Petrus pas later kwam.

Na de vernietiging van Jeruzalem en de tempel in het jaar 70 waren de joden uitgeschakeld in die machtsstrijd, ten gunste van het Paulinische denken en de hegemonie van Rome boven Jeruzalem. Er zijn nu vier evangeliën; er waren er meer, maar die moesten van ‘Rome’ weg, vernietigd. Pas in onze tijd zijn ze teruggevonden, verborgen onder het zand of in kruiken in grotten.

Ook in de behouden evangeliën komt al afkeer van de familie van Jezus voor, als wilde men een godsdienst van winnaars – de geschiedenis liep anders. De Handelingen der Apostelen geven iets van die geschiedenis over de opvolging van Jezus weer. Pas later werd er een toen kennelijk vernietigde (of verborgen) brief van Jacobus teruggevonden, waarin hij spreekt over ‘de rechtvaardiging door de [goede] werken’. Later werd deze brief door Luther (*Sola gratia*, ‘alleen door genade’) onbijbels verklaard. Na Luther begonnen de godsdienstoorlogen in Europa.

Hier zien we zo’n woedebank: ‘De joden hebben Jezus gedood – niet Pilatus!’ Men haalt dan de zin “Zijn bloed kome over ons en onze kinderen” uit de woedebank – die een bloedbank werd ...

Iets preciezer over de vroege islam

Mohammed had geen opvolger benoemd, noch religieus, noch politiek. De eerste *chalifa*, kaliefs, opvolgers, werden in redelijke overeenstemming gekozen.

[De eerste vier heetten “De rechtgeleide kaliefen, *rashidun*. De eerste was Abu Bakr, de tweede Umar Ibn al-Khattab. De derde Kalief Utman canoniseerde de Qur’an. – FG]

Deze werd gedood. Daarna ontbrandde de strijd tussen Ali en Hussein. Ali won de eerste veldslag. Er kwam een arbitrage-commissie, die Ali als kalief aanwees; de andere partij bleef mopperen. Daarom vertrok Ali uit Medina naar Iran en later naar Irak. Uiteindelijk werd Ali gedood *omdat* hij de arbitrage *door mensen* had aanvaard in plaats van het oordeel *van Allah* te vragen en af te wachten.

Weer brandde de strijd los, nu bij Kerbala, waarbij Hussein werd gedood. De sjiëten wonnen weer. Later herhaalde zich dit nog een keer. De sunnieten, voelde

zich schuldig omdat men toen Hussein met zo'n klein legertje op pad had gestuurd, dus hem als het ware had opgeofferd.

Eeuwen later ontstond er het Osmaanse rijk, een kalifaat met sunnitische kaliefen, die een veelheid van varianten binnen hun rijk accepteerden of tolereerden. Daar tegenover stond het sjiietische kalifaat in Iran. Daar werd het – en is het nog - de staatsgodsdienst. Dit weer tegenover Saoedi-Arabië, waar het (sunnitische) wahabisme of salafisme de staatsgodsdienst werd – en nog is.

Strijd om de macht

Wat je nu ziet is dat een religieuze twist uitgroeit tot een geopolitieke twist om de macht. Je zou zeggen: 'Het zijn toch allemaal moslims?' Hierop zegt historicus Gerard: kleine verschillen geven meer geweld, want bij grote verschillen is er geen beginnen aan, dan kun je niet winnen. Om winnen lijkt het te gaan – en geweld ligt dan om de hoek.

Pauze

In en rond Deventer wonen veel alevieten en soefisten.

Vragen en antwoorden

Publiek: Waarom bespreekt u slechts twee godsdiensten? Het jodendom is toch ook monotheïstisch?

Hans: Ik moest een keuze maken. Het jodendom is minder universalistisch, al is het wel de bron van het christendom en de islam. Het jodendom kent 'de genade van de geschiedenis': ze hebben geleerd om met geweld om te gaan en zo ook om hun oude teksten te herinterpreteren en niet meer letterlijk te nemen. Nu zijn er wel spanningen, maar niet om de joodse *godsdienst*, nu gaat het om de Israëliische *staat*.

Publiek: De IS wil alle anderen doden ... Wat kunnen wij anders doen dan hen vernietigen?

Hans: Eerst begrijpen wat hen motiveert, bijvoorbeeld dat en waarom zij sterk apocalyptisch denken. Daar zijn zij niet de eersten in. Denk aan de massale trek destijds van de doopsgezinden naar Munster, die waren dat ook. Het idee was: doorvechten tot de dood, *want* het einde is toch al nabij. Helemaal zonder geweld zal het niet gaan, maar vernietigen zal niet lukken. Indammen en in discussie gaan dus.

Publiek: Is er nu sprake van een Verlichting binnen de islam, langzaam opkomend, nu?

Hans: De Verlichting maakte in Europa een einde aan de godsdienstoorlogen. Die mogelijkheid is er nu ook voor de islam, wat je ook wel ziet komen, al is het nu moeilijker dan het toen was.

De joden en de christenen zijn hun oude teksten gaan herinterpreteren, wat ook nodig was, want de tijd en de context tellen mee, en deze veranderen nu eenmaal. Bij de islam is dit proces gestagneerd, sinds ongeveer de elfde eeuw. Dit proces zouden ze nu weer kunnen oppakken – bijvoorbeeld door het boek *Islamitische filosofie, een geschiedenis* van Michiel Leezenberg te lezen [Bullaq, Amsterdam 2002]. Daar staat dat proces van (her)interpretatie precies in beschreven.

Zie ook het communisme: dit is bestreden. Daarna reikten wij de hand aan de dissidenten aldaar. Dit kan hier en nu dus ook met de islam.

Publiek: (1) Wat is nu uw centrale boodschap? (2) Welke religie is er nu zonder geweld?

Hans: (2) Geweld hoort bij de mens, dus zien we het in de religies terug. Wel zien we *binnen* de verschillende religies, niet op wereldschaal, stromingen die geweld afzweren. Een daarvan was die van Jan van Leiden, leider van de doopsgezinden van Munster, die nu Mennonieten heten, van ene Menno dus. In de islam zien we het bij de soefisten en een deel van de alevieten. De boeddhisten? Ook zij hadden hun strijd om de opvolging van de Boeddha, bijvoorbeeld om diens relieken. Zo geweldloos zijn zij niet.

Vraag (1): Ik ben filosoof, sterk beïnvloed door Hannah Arends, die zei: *Ich will verstehen*: ik wil begrijpen.

Publiek: U zegt: ik gok op begrijpen, op begrip. Ja, dat was er in Duitsland na de Verlichting. Er volgden wel twee wereldoorlogen ... Verkeert het allerhoogste – religie en begrip – nu in het allerlaagste – geweld? Is er nog hoop?

Hans: Ja, *Corruptio optimi pessima est* – en wel: vanaf de institutionalisering. Toch ben ik er optimistisch over. Er is toch iets als *the better angel of our nation*, ons betere ik zagezegd. Pinter geeft cijfers en laat zo zien dat het geweld afneemt en dat we bezig zijn andere oplossingen te zoeken. Bedenk hoe hard het leven in de Middeleeuwen was. Er kan zo maar ineens een omslag komen.

Publiek: uw boek hierover?

Hans: Daar wordt aan gewerkt, maar ik heb nu even voorrang gegeven aan Thomas Moore, vanwege het 500-jarige jubileum van diens boek *Utopia*. Over de interpretatie daarvan, in feite mijn *herinterpretatie* daarvan (namelijk als *satire* in plaats van als *visioen*) schrijf ik nu ook. Bij zo'n jubileum zit je immers aan een datum vast.

Publiek: U heft goede ideeën! Leven die ook 'in hogere kringen'?

Hans: Ik houd hoop. Naast slechte en onverantwoordelijke politici die je immers ook een Obama. Geweld kun je bijna niet meer stoppen als het eenmaal begint. Bush begon twee oorlogen. Tegen Chirac zei hij: "Dit is de eindstrijd tegen Gogem Magog." Dat geloofde hij dus. Chirac wist niet waar hij het over had.

Publiek: Waarom vind je de monotheïstische godsdiensten 'een geschenk'?

Hans: Door die centrale boodschap *In de religie is geen dwang* en Jezus' uitspraak *Keer de ander uw wang toe*. Religie is goed, maar kan wel ontsporen.

Publiek: Die strijd om de opvolging van Jezus: wat zijn uw bronnen?

Hans: De Grote Kerkgeschiedenis van Hoshi en de colleges van Gilles Quispel over het Thomas Evangelie en de andere gnostische teksten. Ook een kritische studie over de vier evangeliën. Er staat bijvoorbeeld over de tempel: "Er zal geen steen op de andere blijven". Ja, in het jaar 70 is de tempel verwoest, maar de evangeliën zijn ook alle vier na het jaar 70 geschreven. In de gehele bijbel staan alleen voorspellingen die later uitgekomen zijn – dus ook later geschreven?

Publiek: Waarom is die gnostiek dan buiten de canon gehouden? Ik denk: omdat de gnostiek 'te geestelijk' werd en het materiele en het lichamelijke begon te vermijden. Toch heb je die nodig om hier op aarde geestelijk te groeien.

Hans: Paulus is ook nogal 'geestelijk', in tegenstelling tot Jacobus in zijn brief over 'de goede werken' die het heil brengen. Wat Jezus precies heeft gezegd weten we goeddeels niet meer. Historisch betrouwbaar zijn wel zijn vergelijkingen. Wat jammer toch dat er zoveel vernietigd is, ook van de gnostiek. Wat we nog over hebben is alleen de discussie in de kerk *over* de gnostici.

Publiek: Blair? Even slecht als Bush:
leugens?!

Hans: Ja, het was alleen maar retoriek;
dit hebben we pas nu door ...

Applaus

Bedankje

Applaus

Verslag: Frans Gieles

